

A Tihanyi alapítólevél görög helynevei*

III. A Tihanyi alapítólevél *tichon* helyneve. – A *petra* helynév görög etimológiáját – mint láttuk – igen sok érv támogatja. A történelmi kontextus, azaz a X. századi bizánci–magyar, illetőleg a XI. századi kijevei–magyar kapcsolatok ismeretében akár görög, akár görög és szláv névadók feltételezése is lehetségesnek látszik. Korábbi megállapításainkat azonban valószínűtlenné tehetné, ha nevünk egyetlen görög névreliktumként lenne azonosítható a Dunántúlon (ezen belül az alapítólevél szórványai között). A rá vonatkozó fejtegetés minden bizonnyal megalapozottabbnak tűnne, ha akadna még hasonlóan görög etimológiájú helynév a korai magyar névanyagban. Azon túl, hogy vélhetően görög eredetű a már említett *Pentele* (eredetileg az egykori ortodox monostor titulusának neve), és esetleg a pécsi egyházmegye alapítóleveléből ismeretes *Thapeon* (DHA. 58) – e nézetek kifejtésére ezúttal nincs mód –, magában a Tihanyi alapítólevélben is találunk görög etimonú helynevet, s ez nem más, mint annak a szigetnek a neve, ahol a görög és/vagy szláv szerzetesek *petrá*-nak nevezett otthonukat kialakították: *Tihany*.

I. A helynév szláv személynévi eredete. – A *tichon* helynevet SZAMOTA ISTVÁN a magyar nyelvérzék számára nem áttetsző etimológiájú nevek között sorolja fel (1895: 145). *Tihany* helynevünk szláv eredetét a korai kutatásoktól mindmáig lényegében általános konszenzus övezi. Különbségek csupán abban mutatkoznak, hogy a név közvetlenül közszói (melléknévi), avagy személynévi eredetű-e?

A m e l l é k n é v b ő l történő legkorábbi közvetlen származtatást (olvasói levélből) SIMONYI idézi: „*Tichu, ticha*-ból ’csöndes’ lett Tihany”, és – bár nem nagy meggyőződéssel – akár lehetségesnek is tartja: „Hogy *Tihany* a szláv melléknévből származik, az lehetséges, bár nem találom ennek ilyenféle származékát a szótárakban” (1896: 563). A közvetlen közszói származtatást újabban KRISTÓ GYULA képviselte: „Szláv köznévi eredetű [...] *Tichon*nak a neve” (2000: 23).

A helynév s z e m é l y n é v i eredete a legkorábbi vélekedés a lehetséges magyarázatok sorában: „valamely Ticho nevű lakosról vagy birtokosról igen könnyen nyerhette nevét” (T. V. 1863: 22). A két lehetőséget mérlegelő SIMONYI is inkább ez utóbbi felé hajlik: „Sokkal valószínűbb, hogy már a szlávok a Tichon nevű szentről vagy valamely ilyenű birtokosról nevezték el a helyet” (1896: 563–4).

* Második közlemény. Az elsőt l. MNy. 2010: 295–307.

Az általánossá vált értelmezés kidolgozása, mely szerint a helynév szláv személynévből származik, MELICH JÁNOS nevéhez fűződik. MELICH értelmezése szerint: „Mivel a szlávországban a *tichъ, tihъ* (csendes) melléknévből számtalan helynév [...] és személynév [...] és ebből helynevek [...] keletkezett [...], azt tartom, hogy e név szláv *Tihoň* vagy *Tihoňa* [...] személynévből való” (1903: 331, 1903–1905. 1/2: 129). Később a két lehetőséget a *Tihoň* névre szűkíti (1914: 104, 1915–1917: 342). Ezt a származtatást tette magáévá a későbbi kutatástörténet (KNEZSA 1938: 429; BÁRCZI 1951: 13; FNESz. *Hernádtihany, Tihany*; ZELLIGER 2005: 22; FEHÉRTÓI 2006: 168–9; HOFFMANN 2007b: 8–10, 2010: 43–6).

A szláv személynév etimológiájának feltárását is MELICH JÁNOS nevéhez köthetjük. MELICH két lehetőséget is említ: „a név a szlávországban egy *Tichomir, Tichoslav* stb. [...] személynévből vagy egyenesen a szláv *tichъ* („still”) melléknévből a szláv becéző *-oň* [...] képzővel alakult kicsinyített név” (1914: 104). E lehetséges kettős etimológiát veszi át BÁRCZI, rá építve pedig változatok nélküli biztos olvasatot ad: [*tixony*] (1951: 13). Már most meg kell jegyeznünk, hogy a szláv nyelvekben és nyelvváltozatokban az *-ň* végű névváltozat ritkább (és olykor első szótagi *i* > *e* hangváltozással kombinálódik), ezért e magyarázat érvényét őrizendő nem minden nehézség nélküli egy „össz-szláv” szóvégi depalatalizációt feltételezünk. S mivel az *nb* ~ *ň* > *n* depalatalizáció egyébként sem jellemző a szláv nyelvekben, így eleve problematikus a szlávországban elterjedt [*tixon*] ~ [*t'ixon*] névformák forrásának a [*tixoň*] változatot tekinteni.

A szláv névalak létrejöttének mikéntjét nem feszegeti sem KISS LAJOS (FNESz. *Hernádtihany, Tihany*), sem ZELLIGER ERZSÉBET (2005: 22), sem FEHÉRTÓI KATALIN (2006: 168–9).

A kérdést HOFFMANN ISTVÁN veti fel újól (2007b: 8–10, 2010: 43–6). A kutatástörténetben először a helynév közvetlen szláv származásának lehetőségét vizsgálva megállapítja, hogy a név végi formáns nem fordul elő a szlávban helynévképzői funkcióban. Ezután ő is visszakanyarodik a személynévi eredet-hez. A kicsinyítő képző kérdését azonban már nem veszi vizsgálat alá, BÁRCZIRA hivatkozva az általános véleményhez csatlakozik: „A *Tihany* helynév személynévi hátteréről szláv személynévi példákat szokás felhozni [...], amelyet a szláv *tichъ* tőből *-oň* becéző képzővel alakult formának tartanak” (HOFFMANN 2007b: 124, 2010: 44).

A személynévből helynévvé vált *Tihany* vonatkozásában szokás még – a birtoklást kifejező formáns hiányára hivatkozva – magyar eredetű helynévadást feltételezni. Ehhez megjegyzésként azt fűzöm hozzá, hogy elméletileg ilyen esetben is elképzelhető a szláv névadás. Az ószlávban ugyanis ún. birtokos melléknevet a közismert *-ov/-'ev-* mellett többféle formáns is létrehozhat. Így pl. (hímnemű alakban) a *-jb* > *'b*¹: *Avraam-jb* > *Avraaml'b* (BALECZKY–HOLLÓS 1965: 98). Ennek mintájára: *Tichon* + *jb* > *Tichonjb* > *Tichon'b*. A formáns tehát látszólag el is tűnik a név végéről, azt a benyomást keltve, mintha a helynév puszta személynévből jött volna létre. Így lehetséges továbbá, hogy több déli és keleti szláv település – nyilvánvalóan

¹ A formánsra ZOLTÁN ANDRÁS hívta fel a figyelmemet. Külön is köszönöm a szláv nyelvi adatok értelmezésében nyújtott segítségét.

egykori szláv névadóktól származó – mai neve: *Vladimir* ~ *Vlagyimir*. (Hangtani okokból ugyanis mind a korábbi *Владимиръ* személynév, mind a belőle képzett *Владимиръ* birtokos melléknév egyaránt *Владимир* lett.)

2. A *Tichon* személynév ről. – A *Tichon* név (az írásváltozatok széles skálájától eltekintünk) családnevként – az internetes kereső eredményének tanúsága szerint – szép számban fellelhető minden, kultúrájában európai gyökereket őrző kontinensen. A magyar statisztikákat tekintve: a 2009-es on-line telefonkönyv (9 *Tihany* és 509 *Tihanyi* mellett) 16 *Tihon*, 1 *Tichon* és 1 *Tichony* családnévviselőt említ. A 2007. január 1-jei népszámlálás szerint – mely egyben még több névváltozatot mutat – a kettős és az utótaggal bővülő nevektől eltekintve 2238 *Tihanyi*, 1 *Tihányi*, 69 *Tihany* mellett 3 *Tehányi*, 3 *Tichon*, 6 *Tichony*, 81 *Tihon* és 1 *Tihoni* családnévű személyt találunk².

Ezzel szemben a *Tichon* nevet utónévként Magyarországon nem lehet anyakönyvezni (vö. LADÓ 1972; LADÓ–BÍRÓ 1998; Nytl. un. f.), csupán a hazánkban élő bolgár, horvát, ruszin, szerb és ukrán fiúgyermekek kaphatják meg (S. DÁVID szerk. 2004).

Széttekintve a nagyvilágban keresztnévként elsősorban a szláv (jellemzőbben a keleti és déli szláv) nyelvterületen élő, illetve onnan származó személyek viselik. Görögországban csupán az egyházi (szerzetesi) névadásban találkozunk vele, ezen kívül másutt sem igen jellemző. Mindez megerősíteni látszik a név szláv eredetét.

A régiségben találkozunk még a név latinus *Tycho* változatával, különösen a latin neveket kedvelő reneszánsz idején, l. pl. Tycho (de) Brahe (1546–1601), dán csillagász.

A történeti magyar személynévanyagban a kutatás mindeddig csupán egyetlen adatot mutatott fel: a Tihanyi összeírás (1211) említ egy *Tichon* nevű személyt Aszófőről (PRT. 10: 505; ÁSznt. *Tichon*). A hely Tihanyhoz való közelsége felveti a közvetlen helynévi eredetet, amint ezt HOFFMANN ISTVÁN észrevételezi (2007b: 9, 2010: 45). Felmerülhet még esetleg a Sopron vármegyei 1507: *Thyhonefalwa* helynév előtagja, ezt azonban CSÁNKI a *Tiván* névvel azonosítja (3: 664; vö. HOFFMANN 2007b: 10, 2010: 45).

Van azonban egy későbbi, bőségesen dokumentált *Tichon* ~ *Tichan* nevünk Kövesdről: 1325/1398: Paulo, Demetrio, *Tihan* et Orozlan, filius Arnoldi (F. 8/2: 656; PRT. 10: 607, 608); 1390: Paulus, Demetrius, *Tychon* et Orozlan, filii Arnoldi (PRT. 10: 587); 1397/1398: Thoma, filio *Tihan* de Kuesd; Thomas filius *Thihan* (PRT. 10: 605); 1397/1398: Thomas, filius *Tihan*; Thomas, filius *Tihan* de Kuesd; Thomas, filius *Thihan* (PRT. 10: 602–5, 608, többször, függő esetekben is). A hely közelsége itt is felveti a közvetlen helynévi eredet lehetőségét.

3. *Tichon* mint szláv egyházi név. – Amint említettük, a *Tichon* utónév (keresztnév) igen népszerű főként (de nem kizárólag) az ortodoxia szlávsa-

² Köszönettel tartozom FARKAS TAMÁSNAK a népszámlálási, valamint a kisebbségi anyakönyvezéssel kapcsolatos adatok rendelkezésemre bocsátásáért.

gában. A keleti egyház számos *Szent Tyihon*-t tisztel³. A korábbi időkből említjük Kresztogorszki Szent Tyihont (†?), Szolovki Tyihon szerzetest (†?), Kalugai Tiszteletreméltó Tyihon apátot (†1492), Luhovi Szent Tyihont (†1503), Turukhani Áldottemlékű Tyihon szerzetest (†1682). A XX. század is adott *Tyihon* nevű szentet az orosz egyháznak: Szent Tyihon (†1925) moszkvai pátriárkát. Az ő példaképe az orosz egyházban talán legismertebb és legnépszerűbb *Tyihon* nevű szent: Zadonszki Szent Tyihon (†1783) püspök. Az ő eredeti neve Vaszilij Ivanovics Bellavin. Az új név jelzi, hogy Zadonszki Tyihon szerzetes volt (a keleti egyház püspökei gyakorta szerzetesek, ennek – amint erre a bizánci–kijevi kapcsolatokra vonatkozóan már utaltunk – elsősorban egyházz jogi háttere van). Életrajzából tudjuk, hogy szerzetesi nevét (*Tyihon* nevű szláv szentek közül bőségesen választhatott volna) a hit terjesztésében való elkötelezettsége okán ókori szent példaképe, Ciprusi Szent Tükhon iránti tiszteletből vette fel. Ez pedig számunkra azt jelzi, hogy jóval a szlávok keresztény hitre térése előtt létezett már *Tichon* nevű szent, azaz a név nem szláv eredetű.

4. *Tichon* mint görög név. – Ciprusi Szent Tükhón (Ἀγίος Τύχων, †425) Amathusz város püspökeként a hit terjesztése iránti buzgólkodása okán vált híressé (pogány templomokat rombolt le, antik szobrokat tört össze stb.), néhány csodája pedig a gabonatermesztéshez, illetve a szőlőműveléshez kapcsolja (vö. ΤΣΟΛΑΚΙΔΗ 2001: 545; Pauly–Wissowa *Tychon* 3). Első életrajzírója Johannes Eleemosynarios (†620), az életrajz 610 és 619 között készült (Pauly–Wissowa *Tychon* 3; vö. MOMIGLIANO 1994: 261; USENER 1907: 7). Korai kódexek vonatkozó szövegeinek aprólékos filológiai feldolgozása alapján átfogó monográfiában dolgozza fel életét és tiszteletét HERMANN USENER (1907). Ciprusi Szent Tükhón személye kétségtelenül nagyban hozzájárult a *Tichon* név elterjedéséhez és népszerűvé válásához az ortodox szláv világban.

A névalak *Tükhón* > *Tikhon* változását a magyarázza, hogy – az *itacizmus*-nak nevezett hangváltozás eredményeként – a névben szereplő görög *v* legkésőbb a X. századra mindenütt *i*-nek hangzott (GYÓNI 1943: 165–6). Megjegyzendő továbbá, hogy az ószláv *i* nem palatalizálta az előtte álló *t*-t (vö. ZOLTÁN 2007: 210 kk.), szemben például a későbbi orosz névalakkal. Ez a görög–ószláv névváltozat kerül át a magyarba, a szóvégi *n* > *ny* palatalizáció magyar belső fejlemény (első írásos nyoma a XVII. század végéről való).

A *Τύχων* név a korai görög kereszténységben elterjedt lehetett, ezt a nevet viselte valamivel korábban a szintén ciprusi Tamasszosz püspöke, a Kr. u. 381-ben összeült konstantinápolyi egyetemes zsinat egyik résztvevője (Pauly–Wissowa *Tychon* 2).

A név eredete a IV–V. századi görög kereszténységnél jóval régebbre nyúlik vissza. A közismert sorsistennő, *Tükhé* férfi párja egy kevésbé ismert, fallikus istenség, *Tükhón* (vö. BEPETTAS 1997: 449; KERÉNYI 1977: 101; Pauly–Wissowa *Tychon* 1). Maga a névalak a *τυγχάνω* ige származéka, annak hímnemű aktív aoristos participiuma.

³ E szakaszban a *Tichon* név a későbbi orosz névformának (*Тихон*) megfelelő szabályos átírással (*Tyihon*) szerepel.

A gör. *τυχών* igenév jelentése: '(aki) célba ért; (aki) célba talált' → 'sikeres; szerencsés; boldog'.

A latinos *Tycho* (< *Tükhón*) névváltozat szintén a görög eredetre utal, vö. gör. *Platón* ~ lat. *Plato*; gör. *Apollón* ~ lat. *Apollo*; gör. *León* ~ lat. *Leo* stb.

A szlávoknál népszerű név csupán népetimológia hatására tagolódhatott be a *Tichomil*, *Tichomir*, *Tichoslav*-féle nevek közé, van azonban saját névcsaládja is: *Τύχα*, *Τύχη*, *Τύχιος*, *Τύχοκος* (lat. *Tychicus*; pl. Pál apostol egyik kísérője), *Tychonius* ~ *Ticonius* (pl. a IV. századi donatista teológus); vö. még ΒΕΡΕΤΤΑΣ 1997: 448–9. (Megjegyzendő, hogy a Martyrologium Romanum Ciprusi Szent Tükhónt pontatlanul, az utolsóként említett névalakkal veszi fel: MR. jún. 16.)

A „Magyarországi nemzetiségi és etnikai kisebbségek utónévkönyve” a kínált keresztnevek etimológiáját is közli. A bolgár és a horvát rész összeállítói a *Tichon* (*Tihon*) nevet nem, csupán a *Tiho* nevet említik, az előbbi a 'csendes' jelentésű közszóól eredezteti (S. DÁVID 2004: 54–5), míg az utóbbi a *Tihomir* rövid változatának tekinti (i. m. 332–3). A ruszin, szerb és ukrán nevek összegyűjtői azonban a *Tichon* (*Tihon* ~ *Tihin*) nevet veszik fel, a ruszin névtár összeállítója 'boldog' (i. m. 622–3), a szerbé 'szerencsés, sikeres' (i. m. 734–5), az ukráné pedig 'szerencsés' jelentéssel (i. m. 952–3) görög névnek tartja.

Hasonlóképpen egységes képet mutatnak a kérdéses szláv nyelvek mérvadó névetimológiai szótárai, melyek a *Tichon* (*Tihon* ~ *Tyihon*) nevet görög névként közlik⁴: ДОЛЧИНОВИЋ 2002: 65; HANKS–HARDCASTLE–HODGES 2006: 383; Илчев 1969: 485; ПЕТРОВСКИЙ 1984: 209; REVEN 2003: 102; ŠIMUNDIĆ 1988: 339; ТИХОНОВ–БОЯРИНОВА–РЪЖКОВА 1995: 332; VASMER 1953–1958. 3: 109; stb.

5. *Tichon* a magyar helynévadásban. – Az tehát világosan kirajzolódni látszik, hogy a *Tichon* névnek etimológiailag nincs köze a szláv *tichъ* tőhöz, végső etimonja is, és eredeti személynévi változata is a görög nyelvben leli magyarázatát. A szláv nyelvterületre jellemző széles elterjedtsége, sőt népszerűsége művelődéstörténeti tényezőkkel magyarázható. Kérdés azonban, hogyan viszonyul mindez a magyar helynévadáshoz.

Amennyiben a *tichon* (ТА.) névre vonatkoztatva is feltételezzük a *petra* kapcsán részletezett görög vagy görög-szláv helynévadást, a következőket állapíthatjuk meg:

1. A *Τύχων* (már itacizmussal: [*tiχon*]) név a Balaton szigetén alapított bazilita monostor védőszentjére, titulására utal. A névadó (ún. missziós) szent a X. századi bizánci politikának megfelelően könnyen válhatott a görög szerzetesek által létrehozott, de Bizánctól távol fekvő monostor patrónusává. Az András-féle alapítás feltételezése esetén ugyanez elmondható a XI. század „magyar pogányságához” – vö. Vata-féle lázadás – kapcsolható attitűdről is.

2. A monostor „hivatalos” görög elnevezése – analógiák figyelembevételével – minden bizonnyal *Ἅγιος Τύχων* 'Szent Tikhon' volt.

3. A pusztá személynévből származó helynévadás nem magyar sajátosság csupán, patrocíniumi nevek esetében a görög névadás is ezt az eljárást alkalmaz-

⁴ Köszönetet mondok HAJDÚ MIHÁLYnak a szláv személynév-etimológiai szótárak rendelkezésére bocsátásáért.

za. Az ilyen típusú helynév nagyon gyakori a görögség körében (a számtalan példára l. Görögország térképét). Elvben a szláv névadás is eredményezhetett volna – mint láttuk – olyan végső névalakot, amin nem látszik a formáns, ez esetben azonban [*tixony*] elsődleges névalakot várnánk, melyre nincs adatunk a XVII. század végéig.

4. A mai görög névhasználat⁵ gyakran rövidíti az *Ajosz* ’szent’ jelzőt (*Aj*), arra azonban nemigen akad példa, hogy – éppen a személynevektől, illetve a személynevekhez metonimikusan kapcsolt nem településnévi helynevektől (pl. vendéglő) való megkülönböztetés okán – teljesen elmaradna. Esetünkben minden bizonnyal – különösen a név további metonimikus alkalmazása kapcsán – magyar fejleményről lehet szó, l. pl. *Pentele*. (A *szent* névelem elmaradásához vö. TÓTH V. 2008: 96, 100.)

5. A monostor „hivatalos” neve mellett (a korábban bemutatott *petra* monostorokéhoz hasonlóan) itt is használatban lehetett a *petra* ’sziklába vájt barlang, lakhely’ → ’monostor’ megnevezés a szerzetesek otthonának köznévi jelölésére, mely nem mellesleg a ’(víz fölé) magas(odó) szikla’, és a ’sziklába vájt barlang(lakás)’ jelentésbeli motivációnak egyszerre felel meg.

6. A *Tichon* név denotatív jelentése metonimikusan terjedt át a szigetre (hogy a TA.-ben valóban a teljes szigetet jelöli-e, annak mikrofilológiai megfontolásaitól ezúttal eltekintek), ahogyan például a Duna-sziget Szent Pantaleon monostorának neve a Duna jobb partján fekvő, annak feltételezett birtokán utóbb létrejött település nevévé vált (vö. még: patrocíniumi nevek). Később a helynév szintén metonimikusan a bencés monostort, úgy is mint intézményt (vö. pl. 1251: *Abbate de Tychon* ’Tihany apátja’, ill. ’a tihanyi apát’, ti. jelenlétében, F. 4/2: 115), majd a várat (1321: *Castellanus de Tykon* ’Tihany várnagya’, Cs. 3: 17) is jelölte, még később az apátság tövében kialakult település nevévé (is) vált.

7. A sziget földjeit, szőlőit művelő magyar és szláv névhasználók átvették e neveket, de a bazilita szerzetesélet megszűnte után a köznévi *petrá*-t a volt szerzetesi lakóhely, a barlangok (*Petra* talán ennek kapcsán válhatott tulajdonnévvé), míg a *Tichon* nevet a sziget, a tágabb értelemben vett „hely” (vö. „in loco qui uulgo dicitur tichon”) megnevezésére alkalmazták. Az ortodox monostor titulusa a feledés homályába veszett (a *Tichon* név nem transzparens a magyar, és „máshogyan transzparens” a szláv névhasználók számára), a bencés monostor később ideérkező szerzetesei – a régiről nem tudva – a remeteségnek új titulust választottak Szent Miklós személyében (vö. AO. 1: 176; DHA. 282; PRT. 10: 496, 516, 534, 547). A titulus nem folyamatos volta erősítheti azt a véleményt, miszerint a *petrá*-nak nevezett hely esetleg valóban *locus*, azaz lakatlan hely volt a bencés szerzetesek ideérkezésekor (szemben a jól megfontolt elhallgatással), vagyis, ha a bizánci alapítás lehetőségére gondolunk, a korábbi lakók kihaltak vagy elköltöztek, a kijevei alapítás feltételezése esetén pedig András valóban eltávolította őket a szigetről.

8. Mindennek következményeként az 1055-ös *tichon* adatra vonatkozóan a BÁRCZINál kizárólagosként megadott [*tixony*] olvasatot (1951: 13) célszerűnek látszik [*tichon*]-ra módosítani. Ennek valószínűségét erősítheti, hogy – amint erről már több ízben említést tettünk – az oklevélbeli adatokban a névvégi *-ny*-nek – bár a he-

⁵ A mai görög névhasználatra vonatkozó információt ZSUPÁN EDINÁnak köszönöm.

lyesírás a legkorábbi időkben nem tesz különbséget az *n* és *ny* írásmódja között – a XVII. század végéig nem bukkanunk a nyomára.

Egyetlen kérdés merül még fel, tudniillik a történelmi Magyarország területén további három *Tihany* helynevet találunk: mi ezek viszonya a feltételezett görög eredetű helynévadáshoz? A helynevek adatai: 1. *Hernádtihany* Abaúj vármegyében (Sároshoz is számították), Kassától északra: [1263]/1264: *Tehan*; 1293: *Thehan*; 1351: *Thyhan*; 1491: *Thehan* (Gy. 1: 151; Cs. 1: 219, 313; FNEsz. *Hernádtihany*; KMHsz. *Tihany*). 2. *Tihany-pusztá* Rimaszombat mellett, Gömör vármegyében: 1430: *Thehan* (Cs. 1: 148). 3. *Tehany* Szerém vármegyében a Duna jobbpartján, Csöröghöz tartozó birtok: 1477–8: *Thehan* (Cs. 2: 254).

Mindhárom hely a mai Magyarországon kívül, folyamatos szláv–magyar vegyes lakosságú területen található. A viszonylag kései adatok egy kivétellel az *e-s* névváltozatot tükrözik, vélhetően névvégi palatalizált *-ny*-nyel: *Tehany* ~ *Tehány*. Az egyetlen kivételes adat (1351: *Thyhan*) talán a mindenütt ismert dunántúli *Tihany* (az apátság neve) analógiájának a következménye, ahogyan később a hivatalos(sá váló) névadásban is mindegyik név (a szerémségi kivételével, melyről nincs több adatuk) analogikusan *Tihany*-ra módosul. E késői (*e-s*) helyneveknek nyilvánvalóan semmi közük a feltételezett görög helynévadáshoz, ezek szláv személynévből alakultak. Egyébként e helynevek minden bizonnyal ugyanannak a görög etimológiájú *Tichon* névnek a nyelvi-nyelvjárási változata(i).

IV. Összefoglalás. – A Tihanyi alapítólevél két szóránya: a *p&ra* nagy valószínűséggel, a *tichon* kétséget kizáróan görög etimonra visszavezethető név. A Tihanyi-félszigeten végzett régészeti kutatások egyértelműen bizonyították, hogy az egykori szigeten – még az I. András-féle alapítás előtt – görögkeleti (bazilita) szerzetesek éltek. A két név etimológiai összecsengése, valamint a vonatkozó régészeti kutatások eredményeivel való egyeztetetősége arra utal, hogy e helynevek az itt élő szerzetesek névadásának nyomán születhettek. E névadók Kijevből Andrással érkező görög és szláv szerzetesek lehettek, de az is elképzelhető, hogy Tihany bazilita monostora közvetlenül bizánci görög alapítású. Úgy tűnik, hogy a X–XI. században mindkét elképzelésnek adottak a történelmi és művelődéstörténeti feltételei. Bármelyik lehetőséggel is számolunk, a Tihanyban egykor élt keleti szerzetesek lakhelye eredetileg görög tulajdonnévi és köznévi megnevezést kapott.

Kulcsszók: etimológia, görög eredetű helynevek, *petra*, *tichon*, Tihanyi alapítólevél.

A hivatkozott irodalom

- ARBEL, BENJAMIN – HAMILTON, BERNARD – JACOBY, DAVID 1989. Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204. Frank Cass and Company, London–Totowa.
- ADAMIK BÉLA 2006. Nyelvpolitika a Római Birodalomban. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- BALECKZY EMIL – HOLLÓS ATTILA 1965. Ószláv nyelv. Tankönyvkiadó, Bp.
- BÁRCZI GÉZA 1951. A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó, Bp.

- BENDEFY LÁSZLÓ – V. NAGY IMRE 1969. A Balaton évszázados partvonalváltozásai. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1967. Az idegen eredetű szókészlet. In: MNyT. 278–306.
- BENKŐ LORÁND 2003. Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 2009. A Szovárd-kérdés. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BEPETTAS, ΜΑΡΙΟΣ 1997. Μέγα ονομαστικών η τα ονόματα των Ελλήνων. Όλα τα αρχαία ελληνικά ονόματα και η ιστορία τους. [K. n.] Αθήνα.
- BibliaiLex. = HERBERT HAAG, Bibliai Lexikon. Szent István Társulat, Bp., 1989.
- BOLLA ILONA – RÖTTLER FERENC szerk. 1967. Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból 1. Tankönyvkiadó, Bp.
- CHOLNOKY JENŐ 1935. Tihany földrajza. In: CHOLNOKY JENŐ – VISKI KÁROLY – ERDÉLYI LÁSZLÓ, Tihany. A Balatoni Társaság Könyvtára 1. Athenaeum, Bp. 15–42.
- CSEMEGI JÓZSEF 1948. A tihanyi barlanglakások. Archeológiai Értesítő 3. sorozat, 7–9: 398–402.
- DAI. = Constantinus Porphyrogenetus, De administrando imperio. Kiadása és fordítása: MORAVCSIK 1950.
- S. DÁVID EMESE szerk. 2004. Magyarországi nemzetiségi és etnikai kisebbségek utónévkönyve. Aranyhal Könyvkiadó, Bp.
- ДОЈЧИНОВИЋ, БИЉАНА 2002. Књига имена. Креативни Центар, Београд.
- DÖLGER, FRANZ – WIRTH, PETER 1977. Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453. 2. Regesten von 1204–1282. (Corpus der Griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit A, 1.) C. H. Beck, München.
- EKF. = Az Első Katonai Felmérés 1763–1785. [Magyar Királyság] / The First Military Survey 1763–1785. [The Kingdom of Hungary] / Die Erste Militärische Aufnahme 1763–1785: Königreich Ungarn. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2006.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története 10. Stephaneum, Bp. [Adattárként hivatkozás: PRT. 10.]
- ÉRSZEGI GÉZA 1975. Dunapentele a középkorban. In: FARKAS GÁBOR szerk., Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 11., A Fejér Megyei Levéltár évkönyve 9. Székesfehérvár. 7–42.
- ÉRSZEGI GÉZA 1993. A tihanyi alapítólevél (fordítás). In: SZ. FARKAS ARANKA szerk., A tihanyi alapítólevél. F. Szelényi Ház, Veszprém. 1–4.
- ÉRSZEGI GÉZA szerk. 2004. A tihanyi alapítólevél. Bencés Apátság, Tihany.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2006. Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről. Névtani Értesítő 28: 161–70.
- FERINCZ ISTVÁN 1997. Az óorosz irodalom. In: ZÖLDHELYI ZSUZSA szerk., Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 26–47.
- FONT MÁRTA 1998. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi Kiadó, Bp.
- FONT MÁRTA 2001. A kijevi Rusz. In: SZVÁK GYULA szerk., Oroszország története. Második, javított kiadás. ELTE, Ruzsisztikai Központ, Bp. 5–61.
- FUXHOFFER, DAMIANUS 1858–1860. Monasteriologiae regni Hungariae (1–2). Recognovit, ad fidem fontium revocavit et auxit MAURUS CZINÁR. Emich, Pestini.

- GERSTNER KÁROLY 2003. A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC szerk., A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp. 117–57.
- GERSTNER KÁROLY 2006. A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC főszerk., Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp. 437–80.
- GYÓNI MÁTYÁS 1943. A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem, Görög Filológiai Intézet, Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1983. István király és műve. 2. kiadás. Gondolat, Budapest.
- HANKS, PATRICK – HARDCASTLE, KATE – HODGES, FLAVIA 2006. A Dictionary of First Names. Second edition. University Press, Oxford.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007a. A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat, Debrecen. <http://real-d.mtak.hu/37/2/HI-DISSZ.pdf>.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007b. A tihanyi alapítólevél szórványaihoz: *Tichon, Balatin, Petra, Fuk*. Névtani Értesítő 29: 7–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOLLER LÁSZLÓ 2001. Szent Demeter és a magyar királyi korona. Magyar egyháztörténeti vázlatok. 13. 3–4: 5–17.
- Илчев, Стефан 1969. Речник на личните и фамилни имена у българите. Изд. на БАН, София.
- KERÉNYI KÁROLY 1977. Görög mitológia. Második kiadás. Szukits Könyvkiadó, Szeged.
- KISS LAJOS 1979. Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarländischen Toponymie. Studia Slavica 25: 231–9.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI szerk. 1938: 365–472.
- KOMÁROMI LÁSZLÓ 2007. A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. Iustum Aequum Salutare 3. 1: 215–28. (= KOMÁROMI LÁSZLÓ 2008. A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. In: HORVÁTH PÁL szerk., Adalékok a magyar jogi kultúra fejlődéstörténetéhez. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 61–77.)
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1955. A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. Levéltári Közlemények 26: 27–47.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. Századok 134: 3–44.
- LADÓ JÁNOS 1972. Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó, Bp.
- MELICH JÁNOS 1903. Szláv jövevényszavaink. (Hetedik közlemény.) Nyelvtudományi Közlemények 33: 273–372.
- MELICH JÁNOS 1903–1905. Szláv jövevényszavaink 1/1–2. Franklin, Bp.
- MELICH JÁNOS 1914. Keresztneveinkről. Magyar Nyelv 97–107, 149–56, 193–9, 248–55.
- MELICH JÁNOS 1915–1917. Egy fejezet a történeti magyar hangtanból. Nyelvtudományi Közlemények 44: 333–72.
- MKatLex. = Magyar Katolikus Lexikon 1–. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szent István Társulat, Bp., 1993–.
- MOMIGLIANO, ARNALDO DANTE 1994. Studies on Modern Scholarship. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.

- MORAVCSIK GYULA 1938. Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In: SERÉDI szerk. 1938: 387–422.
- MORAVCSIK GYULA 1950. Főborbanszületett Konstantín. A görög szöveget kiadta és fordította: MORAVCSIK GYULA. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp.
- MR. = Martyrologium Romanum. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2004. (Magyar fordítása: Római Martyrologium. Szent István Társulat, Bp., 2010.)
- NyTl. un. f. = Az MTA Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke, férfinevek. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/osszesffi.pdf>.
- ODB. = The Oxford Dictionary of Byzantium 1–3. Ed. ALEXANDER PETROVICH KAZHDAN. Oxford University Press, New York – Oxford, 1991.
- Pauly–Wissowa = AUGUST FRIEDRICH PAULY, Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung 1–83. Hrsg. GEORG WISSOWA. Metzler, Stuttgart, 1894–1974.
- Petralia Sottana = <http://www.petraliasottana.net/storia.htm>.
- ПЕТРОВСКИЙ, Н. А. 1984. Словарь русских личных имен. Издание 3-е, стереотипное. Русский язык, Москва.
- PROVATAKIS, THEOCHARIS MICHALIS 1991. Meteora: a kolostorok és szerzeteségek (!) története. Michalis Toubis, Athén.
- PRT. = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története 1–12/B. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Stephaneum, Bp., 1902–1916.
- RB. = Regula Sancti Benedicti. Magyar fordítása: SÖVEGES 1993.
- REVEN, ZDRAVKO 2003. Kada slavim imendan? Izbor imena svetaca i njihovi imendani. U Pravi Tenutak, Đakovo.
- RÓMER FLÓRIS 1868. A barlangokról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. Archeológiai Közlemények 7.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1999. Magyarság és kereszténység a honfoglalás előtt. Vigilia 64: 808–20.
- SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. 1938. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára 2. MTA, Bp.
- SIMONYI ZSIGMOND 1896. Tihany eredete. [Felelet olvasói levélre.] Magyar Nyelvőr 563–4.
- ŠIMUNDIĆ, MATE 1988. Rječnik Osobnih Imena. Drugoje izdanje. Matica Hrvatska, Zagreb.
- SÖVEGES DÁVID 1993. Szent Benedek Regulája: fordítás. 2. kiadás. Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- STOURNARAS, STEFANOS 1990. Meteora. A szentsziclák története. E. O. T. (Görög Turisztikai Hivatal), Kalambaka.
- SZAMOTA ISTVÁN 1895. A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke. Nyelvtudományi Közlemények 25: 129–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveinek lokalizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Bp. 255–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN 2010: 21–41.
- ТИХОНОВ, А. Н. – БОЯРИНОВА, А. З. – РЫЖКОВА, А. Г. 1995. Словарь русских личных имен. Школа-Пресс, Москва.
- H. TÓTH IMRE 1999. Cirill és Metód a Kárpát-medencében. Vigilia 64: 821–6.

- TÓTH PÉTER 2001. Egy bizánci szent Magyarországon, egy magyar szent Bizáncban. Szent Demeter magyarországi kultuszáról. Magyar Könyvszemle 125: 3–19.
- TÓTH PÉTER szerk. 2007. Szent Demeter. Magyarország elfelejtett védőszentje. Balassi Kiadó, Bp.
- TÓTH VALÉRIA 2008. Településnevek változástipológiája. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÖRÖK JÓZSEF 1990. Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma, Bp.
- ΤΣΟΛΑΚΙΔΗ, ΧΡΗΣΤΥ Δ. 2001. Αγιολόγιο της Ορθοδοξίας. Έκδοση Β' βελτιωμένη και επιρξημένη. Εκδόσεις Χ. Δ. Τσολακίδη, Αθήνα.
- T. V. 1863. Tihanynak neve, földjének minősége, fekvése, az apátsági egyház, régi irat. Balaton-Füredi Napló. 22. [A szerzői név csupán monogrammal jelezve.]
- USENER, HERMANN 1907. Der Heilige Tychon. B. G. Teubner, Leipzig–Berlin.
- VASMER, MAX 1953–1958. Russisches etymologisches Wörterbuch 1–3. Winter, Heidelberg.
- Veszpr. Reg. = KUMOROVITZ L. BERNÁT, Veszprémi regeszták / Regesta litterarum ad episcopatum et capitulum ecclesiae Veszpremiensis pertinentium 1301–1387. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.) Bp., 1953.
- VMH. = Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Maximam partem nondum editam ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab AUGUSTINO THEINER. 1. Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352. 2. Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526. Romae, 1859–1860.
- WERNER, ERNST 1953. Die gesellschaftlichen Grundlagen der Klosterreform im 11. Jahrhundert. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- ZalaOkl. = Zala vármegye története. 1. Oklevéltár (1024–1363). 2. Oklevéltár (1364–1498). Szerk. NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ–NAGY GYULA. Zala vármegye közönsége, Bp., 1886–1890.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. A Tihanyi Alapítólevél. Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2007. Széljegyzetek az „Etimológiai szótár”-hoz. Magyar Nyelv 208–23.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. Szókészlettörténet. [Ómagyar kor.] In: MNyt. 372–92.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

Greek place names in The deed of foundation of the Abbey of Tihany

The exploration of immediate Greek (Byzantine)–Hungarian linguistic contacts is a long-standing debt of research in Hungarian historical linguistics. In linguistic studies of Hungarian place names scattered in *The deed of foundation of the Abbey of Tihany* (1055), the possibility of Greek etymologies has hardly ever arisen so far. This paper starts from the archeologically supported assumption that Byzantine Greek monks did live in the Tihany Peninsula in the eleventh century. This is witnessed by two place names occurring in contemporary documents. One of these is *p&ra* ‘Petra’, localizable near the Abbey of Tihany, and the other is *tichon* ‘Tihany’ itself. The Greek origin of *Petra* is supported by the fact, established by archeological research, that the place it refers to was a monastery hewn in living rock, founded by Greek monks and constructed according to their habits. In addition, the place chosen (an island) and the name (monasteries called *Petra* ‘rock-cavity’ can be found elsewhere in the period) both suggest Greek, rather than Slavic, foundation. This assumption

is further supported by ecclesiastical and legal historical evidence. – The name *Tihany*, assumed earlier to be of Slavic origin and go back immediately to a personal name and ultimately to *ticho* ‘silence’, was merely connected to the family of names like *Tihomir*, *Tihoslav* by folk etymology. In fact, it is the participle of the Greek verb *τυγχάνω*, turned into a personal name. In the Eastern Church, St. Tychon of Cyprus († 425), the Bishop of Amathus was especially highly respected; due to his active missionary work, he may have been especially suited to become the patron of a monastery founded by Greek (or Greek and Slavic) monks.

Keywords: etymology, place names of Greek origin, *petra*, *tichon*, The deed of foundation of the Abbey of Tihany.

RUDOLF SZENTGYÖRGYI